

Türkiye'de Kütüphane Otomasyonu ve Sorunları(*)

Gülsema İlhan(**)

Yirminci yüzyılın en önemli buluşlarından biri şüphesiz bilgisayarlardır. Uygulandığı alanlara insanın erişemeyeceği hız, yanılmazlık, güvenilirlik ve doğruluk sağlayan bilgisayarlar; bütün diğer kurumlarda olduğu gibi kütüphanelere de geniş olanaklar sağlamaktadır.

Kütüphane hizmetlerinde bilgisayar kullanımı yani "kütüphane otomasyonu" gelişmiş ülkelerde 1960'lı yıllardan beri uygulamaya başlanmıştır. Başlangıçta, yetersiz teknoloji ve bu konudaki bilgi eksikliği nedeni ile kütüphane otomasyonu başarısızlığa uğramış ise de, günümüzde bilgi akımının gerçekleştirilmesinde sağladığı üstünlük ve kolaylık kabul edilmektedir.

Ülkemizde, "kütüphane otomasyonu" çalışmaları, gerçekte diğer ülkelerdeki çalışmalara paralel olarak başlatılmıştır. Ancak, bazı girişimlerden olumlu sonuç alınmasına karşın, birçok projede çeşitli nedenlerden dolayı yürütülememiştir. Araştırmamızda, otomasyona geçmiş ve geçme aşamasında bulunan kütüphaneler ele alınmıştır. Bunlar DPT Kütüphane ve Dokümantasyon Şube Müdürlüğü, HÜ Tıp Merkezi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, ODTÜ Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, SESRTCIC Kütüphane ve Dokümantasyon Birimi, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Tercüme Müdürlüğü, TOBB Kütüphane ve Dokümantasyon Şube Müdürlüğü, TURDOK Müdürlüğü ve YÖK Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi.

KÜTÜPHANELERDE OTOMASYON UYGULAMALARI

Kütüphanelerin otomasyon çalışmalarına başlama tarihleri, gelişme süreci, otomasyonun uygulama alanları, kullanılan donanımın teknik özellikleri ve yazılımların hazırlanması birbirinden farklılık göstermektedir.

* Bu araştırma H.O. Sosyal Bilimler Enstitüsüne verilen Yüksek Lisans Tezinin Özettir. Eylül 1988

** İGEME Kütüphanesi

Araştırma kapsamına giren sekiz kütüphaneden, HÜ Tıp Merkezi Kütüphanesi, ODTÜ Kütüphanesi ve YÖK Kütüphanesi otomasyonu planlama aşamasındadır. DPT Kütüphanesi, SESRTCIC Kütüphanesi ve TBMM Kütüphanesi; kütüphane otomasyonunu kısmen başlatmış bulunmaktadır. (Bkz.: Tablo 1)

Tablo 1 : Kütüphanelerin Otomasyon Çalışmalarına Başlama Tarihleri

Kütüphaneler	Otomasyon Çalış. Baş. Tarihi	Otomasyon Düzeyi
DPT	1986	aktif çalışmakta
HÜ Tıp Merkezi	1969;1986	planlamakta
ODTÜ	1979	planlanmakta
SESRTCIC	1979	aktif çalışılmakta
TBMM	1979	çalışılmakta
TOBB	1987	planlamakta
TÜRDOK	1977;1984	çalışılmakta
YÖK	1984	çalışılmakta+planlanmakta

Otomasyon çalışmalarının başlama tarihlerine dikkat edildiğinde yaklaşık on, on-beş yıl geriye gidilmektedir. Buna karşın bazı kütüphaneler hala planlama aşamasındadır. Bunlardan HÜ Tıp Merkezi Kütüphanesi 1969 yılında çalışmaya başlamış, bir süre deneme düzeyinde uygulanmış fakat donanım eksikliği başta olmak üzere olumsuz nedenlerden dolayı uygulamaya son verilmiştir. 1986 yılında tekrar çalışmalar başlatılmıştır.

Tablo 2 : Kütüphane İşlemlerinde Otomasyona Geçme İsteğinin Kaynağı

Kütüphaneler	DPT	HÜ Tıp Mrk.	ODTÜ	SESRTCIC	TBMM	TOBB	TÜRDOK	YÖK
Bağlı Bulunduğu Üst Kuruluş'dan	X	-	-	X	-	X	-	-
Kütüphane Yönetimi	-	X	X	-	X	-	X	X

Kütüphane işlemlerini otomasyonla gerçekleştirme isteği bazı kütüphanelerde bağlı bulunduğu kurum yönetiminden kaynaklanırken bazı kütüphanelerde ise kütüphane yönetiminden gelmektedir. (Bkz.: Tablo 2) Yalnızca SESRTCIC Kütüphanesinde otomasyon çalışmaları kütüphanenin kurulması ile birlikte kurumun büyük desteği ile başlatılmıştır. Ancak, bu durum sonucu pek etkilememektedir. Çünkü, kütüphane gereksinimlerinin karşılanması, bağlı bulunduğu üst yönetimin kütüphane kavramı ve kütüphaneye verdiği değer ile orantılıdır.

Kütüphanelerde otomasyon uygulamaları genellikle sınırlı bir alana yöneliktir. Kapsamlı, bütünsel sistemler değildir. Otomasyonla gerçekleştirilen kütüphane hizmetleri Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3 : Otomasyonla Gerçekleştirilen Kütüphane Hizmetleri

Kütüphaneler Hizmetleri	DPT	HÜ T.M.	ODTÜ	SESRTCIC	TBMM	TOBB	TÜRDOK	YÖK
Sağlama				Var				
Kataloglama/Sınıflama	Var			Var	Var			
Ödünç Verme								
Sürekli Yayın Denetimi				Var				
Yayın Tarama							Var	Var
Güncel Duyuru				Var				
Toplu Katalog Hazırlama		Var	Var				Var	
Bülten Hazırlama	Var							

Sağlama otomasyonu yalnızca SESRTCIC kütüphanesinde gerçekleştirilmektedir.

Kataloglama ve sınıflama işlemleri SESRTCIC, DPT ve TBMM Kütüphanelerinde otomasyonlaştırılmıştır. DPT Kütüphanesindeki uygulama kullanıcılara açılmamıştır. Kataloglama kapsamına giren kart üretimi ve dizinleme işlemi hiç bir uygulamada görülmemektedir. Sistem üzerindeki yayınlar ise belirli yıllardan itibaren başlamaktadır. Katalog bilgileri "veri giriş formu" ndan klavye aracılığı ile bilgisayar ortamına aktarılmasında, yardımcı olmaktadır.

Ödünç verme işlemleri hiç bir kütüphanede otomasyonlaştırılmamıştır. Özellikle ödünç verme hizmetinin yoğun olarak verildiği HÜ Tıp Merkezi Kütüphanesi ve ODTÜ Kütüphanesinde bu işlemin hala elci sistemlerle yürütülmesi, bu kurumlardaki otomasyon çalışmalarının yetersizliğini bir kez daha vurgulamaktadır.

Sürelî yayınların otomasyonla izlenmesi SESRTCIC Kütüphanesinde yapılmaktadır. Ancak, HÜ Tıp Merkezi Kütüphanesi ve ODTÜ Kütüphanesi Sürelî Yayınlar Kataloğu bilgisayara dayalı olarak hazırlanmaktadır. TÜRDOK'da Ankara Sürelî Yayınlar Toplu Kataloğu'nu bilgisayara dayalı olarak basılmıştır.

Güncel duyuru hizmeti SESRTCIC Kütüphanesinde otomasyon ile verilirken yayın duyuru bülteni DPT Kütüphanesinde bilgisayar aracılığı ile hazırlanmaktadır.

Yayın tarama hizmeti TÜRDOK ve YÖK Kütüphanesinde verilmektedir. Yurt dışındaki veri tabanlarına bağlanarak çevrim içi taramalar yapılmaktadır.

Araştırma kapsamına giren kütüphanelerden yalnızca iki kütüphane kendi donanımına sahiptir. Bunlardan HÜ Tıp Merkezi Kütüphane donanımı son derece yetersiz kalmaktadır. Diğer kütüphaneler ise işlemlerini bağlı bulunduğu kurumun donanımı üzerinden gerçekleştirmektedir. Donanımın teknik özellikleri Tablo 4'de verilmektedir. (Bkz.: Tablo 4) Bu işe, gelişmiş ülkelerde ancak kütüphane otomasyonunun uygulandığı ilk yıllarda görülmüştür. Kütüphane uygulamaları için donanım seçilirken ne kadar ana bellek kapasitesi ve disk kapasitenin gerekeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü, veriler metinbilgiye dayanmakta, aynı zamanda kütüphane işlemleri çok karmaşık yoğun ve anında yapılmasını gerektirmektedir.

Tablo 4 : Donanımın Teknik Özellikleri

Kütüphaneler	Sistem	Ana Bellek Kap. Mb.	Disk Kap. Mb.	Uç Sayısı	Yazıcı	Sürücü
DPT	VAX/780	12	3x450	1		
HÜ Tıp Merkezi	Data General	0.75	40	4	1	1
ODTÜ	Burroughs ASF	24		1	3	
SESRTCIC	PRIME 2735; IBM PC	8 2	2x496 80	1	3	
TBMM	Wang; Honeywell DFS4	1 1.5	760 760	2 6	2	
TOBB	VAX 780					
TÜRDOK	VAX			1		
YÖK	Data General (Planlanmakta)			1		

Yazılımlar kurum programcıları tarafından hazırlanmakta, hazır programlar kullanılmamaktadır. Yazılımların iyi hazırlanması ise kütüphaneci ve programcı arasındaki diyalogun düzeyine bağlı kalmaktadır. Programlarda pürüzler, kullanıldıkça ortaya çıkmakta sonradan giderilmeye çalışılmaktadır. Bu durum maliyetlerin yükselmesine neden olabilmektedir.

Otomasyon uygulamalarında genelde kabul edilen ilkeler belirli bir uygulama için gereken yazılımın öncelikle hazırlanması, daha sonra yazılıma uygun bilgisayar sisteminin seçimidir. Oysa durum, bizim kütüphanelerde tam tersidir. Donanım edinip, arkasından yazılım hazırlanmaktadır. Bu tür uygulamaların sakıncaları daha önceki örneklerde görülmüştür. HÜ Tıp Merkezi Kütüphanesi otomasyon uygulaması bu gibi nedenlerden dolayı ikinci kez yeniden başlatılmıştır.

Kütüphane otomasyon çalışmalarına başlarken hiç bir teknik işbirliğine gidilmemiştir. Uygulamayı yapan kütüphaneler arasında hiç bir ilişki, işbirliği ve ortak çalışma bulunmamaktadır. Gerek kütüphane işlemlerinde, gerekse otomasyon uygulamalarında hiç bir standartlaşma yoktur. Oysa kütüphane otomasyonunun başlıca amaçlarından birisi standartlaşmaya gidilerek evrensel bilginin ulusal ve uluslararası değişimini hızlandırmak, kolaylaştırmaktır.

Diğer taraftan kütüphanelerde çalışan personel özellikleri incelendiğinde bilgisayar uzmanlarının veya programcıların sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Kütüphanecilerin ise, lisans eğitimlerinde edindikleri ile otomasyon işlemlerini yürütmeye çalıştıkları ileri sürülebilir. Yine bu durumda kütüphanecilere yönelik bilgisayara dayalı kursların düzenlenmemiş olduğu anlaşılmıştır.

Kütüphanelerde toplam 235 personel çalışmaktadır. Bu 235 kişinin kütüphanelere ve öğrenim düzeylerine göre dağılımı tablo 5 de gösterilmiştir. (Bkz.: Tablo 5)

Tablo 5 : Kütüphanelerde Personel Durumu (İkinci Satır Kurum Yüzdeleridir).

Kütüphaneler Öğrenim durumu	DPT	HÜ T. Mr.	ODTÜ	SES-TRCIC	TBMM	TOBB	TÜRDOK	YÖK	TOPLAM
Kütüphanecilik Yüksek Lisans	2 %18.28	4 %9.79	2 %3.38		4 %7.14			2 %5.88	14
Kütüphanecilik BSl. Mez.	3 %27.27	2 %4.87	14 %23.72		20 %35.7	1 %33.3	6 %20	10 %29.4	56
Bilgisayar Uzmanı Programcı					3 %5.35				3
Kütüphaneci+ Programcı									
Diğer Lisans	1 %9.1	8 %19.51	4 %6.77	1 %100	8 %14.28		12 %40		34
Lise	2 %18.18	21 %51.21	29 %49.15		13 %23.2	1 %33.3	12 %40	13 %32.2	91
Orta ve İlkokul	3 %27.27	6 %14.63	10 %14.63		8 %14.28	1 %33.3		9 %26.4	37
Toplam	11	41	59	1	56	3	30	34	235

Söz konusu sekiz kütüphanede çalışan 235 kişiden 13'ü kütüphanecilik yüksek lisans, 57 kişi kütüphanecilik bölümü mezunudur. Programcı olarak 3 kişi vardır. 34 kişi diğer lisans mezunu, 91 kişi lise ve 37 kişi ortaokul veya ilkokul mezunudur. Programcılık ve kütüphanecilik bilgilerine sahip hiç bir eleman yoktur. DPT Kütüphanesi ve TBMM Kütüphanesi dışındaki diğer kütüphanelerde ise kütüphaneci sayısında yetersizdir.

DPT Kütüphanesi 2 kişi (% 18) kütüphanecilik yüksek lisans, 3 kişi (% 27), kütüphanecilik bölümü mezunudur. HÜ Tıp Merkezi Kütüphanesi'nde toplam 41 personelden 4 kişi (% 9.75) kütüphanecilik yüksek lisans ve 2 kişi (% 4.87) kütüphanecilik lisans mezunudur. ODTÜ Kütüphanesi'de 2 kişi yüksek lisanslı (% 3.38) ve 14 kişi kütüphanecilik lisans (% 23.72) mezunu olarak çalışmaktadır. SESRTCIC Kütüphanesi'nde lisans mezunu bir eleman halen görev yapmaktadır. Kütüphanenin kuruluş aşamasında ve bilgi kaynaklarının düzenlenmesinde kütüphaneciler görev almışlardır. TBMM Kütüphanesi'nde 24 kütüphaneci personelden 4'ü (% 7.14) kütüphanecilik yüksek lisans, 20'si (% 35.7) kütüphanecilik lisans derecesine sahiptirler.

Sekiz kütüphaneden yalnızca birinde, TBMM Kütüphanesinde programcı olarak eleman çalışmaktadır. Diğer yedi kütüphane bağlı bulunduğu kurumun bilgisayar uzmanlarından faydalanmaktadır. Bu durum çalışmaların düzeyini etkilemektedir. Diğer bir deyişle işlemlerin başarı ile yürütülmesi, bilgisayar uzmanlarının kütüphanecilik bilgi düzeylerine ve kütüphaneci ile iletişimine bağlıdır. SESRTCIC bilgisayar uzmanı kütüphane otomasyonunda aktif görev almaktadır. Diğer kurumlarda ise kütüphane otomasyonu için görevlendirilen personelin çeşitli nedenlerle değiştiği belirlenmiştir. Bütün bunlar kütüphane otomasyonunda eleman yetersizliğini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada ortaya çıkan sonuçlar aşağıda özetlenmektedir :

- 1 — Kütüphane otomasyon çalışmaları, öncelikle araştırma kütüphanelerinde başlatılmıştır.
- 2 — Araştırma kütüphaneleri kapsamında olan Resmi Kurum Kütüphanelerinde, otomasyon uygulamaları diğer kütüphanelerdeki uygulamalara kıyasla daha başarılıdır.
- 3 — Söz konusu kütüphanelerde otomasyona geçme isteği kurum yönetiminden kaynaklanmaktadır.
- 4 — Hizmetlerinde otomasyona geçmiş kütüphanelerin derinliği sınırlı sayıdadır. Bundan dolayı verilerin bilgisayar aktarılma işlemi daha az zaman almış, donanımda daha az kapasitesini kullanmıştır.
- 5 — Otomasyona uygulama alanları kurumdan kuruma farklılık göstermektedir.

6 – Otomasyona geçmiş kütüphaneler işlemlerini bağlı olduğu kurumun ana donanımı üzerinden gerçekleştirmektedirler. Otomasyon çalışmalarını kurumun bilgisayar uzmanları ve programcıları ile birlikte yürütmektedirler.

7 – Donanım üzerinde çalıştırılan yazılımlar, kurum programcıları tarafından hazırlanmıştır. Hazır programlardan yararlanılmamıştır.

8 – Uygulamaya geçen kütüphanelerde önce donanım sağlanmış, sonra yazılım geliştirilmiştir. Gerçekte, yazılım belirlenmeli, daha sonra uygun donanım edinilme yoluna gidilmelidir.

9 – Her kurum kendi bünyesinde, otomasyon çalışmalarını başlatmış ve yürütmektedir. Ülke düzeyinde otomasyon çalışmalarını yönlendirecek bir kurumun olmaması da, bu konudaki çabaları bir ölçüde sonuçsuz bırakmaktadır.

Diğer bir deyişle,

– Otomasyon faaliyetleri kütüphanelerin bağlı bulunduğu kurumun tanıdığı olanaklar çerçevesinde gelişmiştir. Kuruluşların bu konuya ilişkin istekleri ve destekleri gelişimi belirleyici olmuştur.

– Kütüphane otomasyonu öncelikle bilgisayar ve kütüphanecilik bilgisine sahip nitelikli elemanları gerektirirken kuruluşlarda bu nitelikte eleman bulunmamaktadır,

– Kütüphane otomasyonu alanında gelişmeleri izleyecek ve bu gelişmeler çerçevesinde otomasyon faaliyetlerini yönlendirecek bir kuruluşun olmaması bu konudaki çalışmalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Çalışmanın sonuçları ışığında, ülkemizde kütüphane otomasyonu uygulamalarının geliştirilmesi için şunlar önerilebilir :

– Kütüphane otomasyonunun gerçekleşmesini ve yaygınlaşmasını engelleyen personel, ekonomik, teknolojik ve örgütsel sorunlar vardır. Kütüphane otomasyonu, kütüphanecilerle bilgisayar uzmanlarının bir arada çalışmasını gerektiren bir alandır. Bu nedenle üniversitelerin kütüphanecilik bölümlerinde otomasyon bilgileri daha yoğun verilmelidir. Otomasyona giriş düzeyi bilgilerinin yanısıra uygulamaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Temel kavramlar verilmesi ve yalnızca programlama dillerinden birisinin öğretilmesi ile birlikte, kütüphane otomasyonunun gerekliliğini vurgulayıcı, uygulamada izlenecek yöntem ve teknikleri öğretici konulara ağırlık verilmelidir. Ayrıca, halen çeşitli kütüphanelerde görev yapmakta olan personelin kütüphane otomasyonu konusunda bilgilendirilmesi gereklidir. Bunun için kurslar düzenlenmelidir. Diğer bir önerimizde, mesleri örgütlenmeyi üstlenmiş Türk Kütüphaneciler Derneği bünyesinde kütüphane otomasyonu Komisyonu kurularak mesleki eğitim programlarının buradan yürütülmesidir.

— Kütüphane otomasyonu yüklü harcamalar yapılmasını gerektirmektedir. Donanım ve yazılım edinme maliyeti yüksektir. Kütüphanelerin sınırlı bütçeleri yeterli gelmemekte, bir çok proje işletime konulmadan kaldırılmaktadır. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için kütüphanelerin bütçeleri giderlerle orantılı olarak artırılmalıdır, veya kurumların genel bütçelerinden ayrıca kütüphane otomasyonu ödeneği ayrılmalıdır.

— Kütüphaneler genellikle, işlemlerini bağlı bulunduğu kurumun donanımı üzerinden gerçekleştirmektedirler. Bu durum işlemlerin aksamasına hatta, belirli aralıklarla durdurulmasına yol açmaktadır. Otomasyona geçen kütüphaneler, kütüphane amaçlı kendi donanımlarını edinme yoluna gitmelidirler. Aksi takdirde hep kurum donanımının artan kapasitesini kullanmakla yetineceklerdir.

Kütüphanelerde yapılması gereken günlük işlemler çok fazla kütüklerde bulundurulması gereken bilgi miktarı çok yükündür. Kütüphane donanımlarının bu iş yükünü kaldırabilecek kapasitede olmaları gereklidir. Kullanılacak donanımın ana bellek kapasitesi büyük ve işlem hızı yüksek olmalıdır.

Donanım sağlayan firmaların da güvenilir olması önemlidir. Çıkabilecek teknik sorunlar çözümünde kolaylık göstermelidirler. Firma seçerken, kütüphane otomasyonu ile ilgili deneyimleri göz önünde bulundurmalıdır.

Kütüphanelerde kullanılan yazılımlar kurum programcısı tarafından hazırlanmaktadır. Hazır programlar kullanılmamaktadır. Bu durum yazılım maliyetini yükseltmekten başka, programcılarının kütüphanecilik bilgisi ile orantılı olarak işletimde yazılım hataları (bugs) görülmektedir. Bu gibi nedenlerden dolayı kütüphaneler hazır yazılım edinmeli ve kullanılmalıdır. Eğer hazır yazılım uygulanıyor ise kütüphaneciler ve programcılar sıkı iletişim içinde birlikte çalışmalıdır.

— Hizmetlerinde otomasyona geçme aşamasında olan kütüphaneler, kütüphane otomasyonu gerekliliğini yeniden gözden geçirerek kütüphanenin türü, politikası, hizmet niteliği, kütüphane dermesi, kullanıcı gereksinimleri, bina ve bütçesi çerçevesinde ele alıp değerlendirmelidirler. Kütüphanenin mevcut sistemini değiştirmek mutlaka beraberinde bir takım sorunlarda getirmektedir. Bunları göğüsleyebilmek için kapsamlı olarak ön hazırlık çalışması yapılmalı, maliyeti çıkarılmalıdır. Olurluk çalışması, kütüphane yöneti tarafından bizzat yapılmalı ve sonuç rapor edilmelidir.

— Yapısında zayıflıklar bulunan bilgisayarsız bir sisteme bilgisayarın eklenmesi, genellikle; mevcut sorunların hızla artmasına neden olmaktadır. Durum böyle olunca, kütüphane hizmetleri ve kütüphane otomasyonu alanındaki gelişmeler, yeni teknik ve yöntemler yakından izlenmeli, bu konuda özellikle uluslararası kuruluşların geliştirdiği standartlara uyum sağlanmalıdır.

— Kütüphane otomasyonundaki sorunları hiç bir kuruluş tek başına çözemez. Bu nedenle amaçları ve öncelikleri saptayan, programlamayı ve planlamayı yürüten, ekonomik ve teknik kaynakları sağlayan ulusal bir örgüt kurulmalıdır. Otomasyon, çalışmalarını bu örgüt denetiminde yürütülmelidir.

— Kütüphane otomasyonunda önemli olan sürekliliğin sağlanmasıdır. Otomasyona başlayıp sonradan vazgeçmek işlemleri büsbütün karıştırmakta ve çözümünü güçleştirmektedir. Kütüphaneler, sonradan vazgeçebilecekleri bu tür çalışmalara başlamamalıdır.

GÖRÜŞME YAPILAN KİŞİLER

1. Başak Kayıran, DPT Kütüphane ve Dokümantasyon Şube Müdürü ile 5.1.1988 tarihinde yapılan görüşme.
2. Çuna Narin, SESRTCIC Kütüphane görevlisi ile 20.1.1988 tarihinde yapılan görüşme.
3. Hilmi Çelik, TBMM Kütüphane—Dokümantasyon ve Tercüme Müdürü ile 7.1.1988 tarihinde yapılan görüşme.
4. Hürol Tabak, ODTÜ Bilgi İşlem Merkezi Programcısı ile 27.1.1988 tarihinde yapılan görüşme.
5. İsmet Baydur, TBMM Kütüphanecisi ile 28.1.1987 tarihinde yapılan görüşme.
6. Lale Tuğan, TOBB Kütüphane ve Dokümantasyon Şube Müdürlüğü Kütüphanecisi ile 16.5.1988 tarihinde yapılan görüşme.
7. Nilüfer Tuncer, YÖK Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı ile 31.12.1987 tarihinde yapılan görüşme.